

Teorija pravednoga rata sv. Tome Akvinskoga

Stipe Buzar*

Sažetak

Autor tematizira misao o pravednome ratu sv. Tome Akvinskoga. U tekstu je prvo ukratko predstavljen povijesni razvoj teorije pravednoga rata od njezinih antičko–kršćanskih korijena, preko srednjega vijeka, do njezinih novovjekovnih i suvremenih sekularnih inačica. Nadalje, nudi se pregled načela suvremene teorije pravednoga rata kako bi Akvinčeva uloga u teorijskome razvoju misli o pravednom ratu bila jasnija. U posljednjem i najvažnijem dijelu teksta analizira se Tomina misao o pravednome ratu s naglaskom na četiri Tomina članka u S. th. II, 2, 40. Konačno, daje se sud o važnosti Tominih razmišljanja za suvremenu misao o pravednome ratu, a u kontekstu sve većega broja svjetskih sukoba motiviranih religijom (posebice na Bliskom istoku), zaključuje se da Toma danas ima jednaku svježinu i važnost kao u 13. stoljeću.

Ključne riječi: Sv. Toma Akvinski, pravedni rat, sv. Augustin, pravedan razlog, javni autoritet, ispravna namjera

Uvod

Rat i organizirano nasilje postoje od začetka ljudskih društava. Vjerojatno jednako dugo postoji rudimentarna ljudska misao o tome koje je od tih sukoba moguće voditi na pravedan način, a koje nije. Pitanja o pravednome ratu postavljali su pjesnici klasične starine, a zametci filozofske misli o pravednome ratu javljaju se još kod grčkih i rimskih filozofa i povjesničara. Ista misao nastavlja se razvijati tijekom srednjega i novoga vijeka, sve do danas. Tijekom povijesti razvoja ove misli razvile su se tri različite teorijske tradicije: amoralni realizam, pacifizam i teorija pravednoga rata. Potonja se danas smatra središnjom moralnom teorijom rata na Zapadu.

Na razvoj teorije pravednoga rata tijekom povijesti utjecao je veći broj filozofa, a njezin najznamenitiji srednjovjekovni eksponent je Sv. Toma Akvinski (1225.–1274.). Stoga je cilj ovoga teksta predstaviti teoriju pravednoga rata u filozofskoj misli Tome Akvinskoga i tematizirati njegov položaj u njezinu po-

* Dr. sc. Stipe Buzar, DIU LIBERTAS Međunarodno sveučilište. Adresa: Trg J. F. Kennedyja 6b, 10000 Zagreb, Hrvatska. E-pošta: sbuzar@gmail.com; sbuzar@libertas.hr

vijesnome i doktrinarnome razvoju. Ovomu zadatku potrebno je pristupiti kroz tri cjeline. Prvo, ukratko predstaviti povijesni kontekst teorije pravednoga rata, opisujući u najkraćim crtama njezin razvoj prije Tome Akvinskoga te spomenuti najvažnije predstavnike teorije nakon Tome. Drugo, pojasniti suvremena načela teorije pravednoga rata. Treće, ponuditi raščlambu Tomine misli o zadanoj temi te kritički procijeniti važnost Akvinčeve misli za suvremenu inačicu ove teorije.

1. *Povijesni razvoj teorije pravednoga rata*

Tijekom povijesti na temelju pitanja o pravednome ratu pojavila su se dva intelektualna fenomena — teorija pravednoga rata i tradicija pravednoga rata. Dok se izraz »teorija pravednoga rata« odnosi pretežno na filozofsko–moralnu raspravu o tome koje moralne kriterije treba zadovoljiti kako bi se pravedno započeo i vodio neki sukob, izraz »tradicija pravednoga rata« odnosi se na pravila, tj. međunarodne dokumente i konvencije (poput Ženevske ili Haške konvencije) oko kojih postoji relativna suglasnost, te koja su kroz povijest ratovanja više ili manje poštivana.¹ Ovdje će, dakako, biti govora o teoriji, a ne tradiciji pravednoga rata. Nadalje, tradicija je u određenome *proto* formatu vjerojatno starija od teorije. Lako je zamisliti postojanje određenih pravila i restrikcija u ratovanju još kod ranih plemenskih društava, dok se začetak teorije nalazi tek u klasičnoj i kasnoj starini. Konačno, tradicija se odnosi na konvencije i ustanove kojima je cilj ograničiti djelovanje rata, a teorija nudi raspravu o njihovoj valjanosti te kritički proučava njihov moralni vid. Naravno, cilj je teoretičara pravednoga rata integracija njihovih zaključaka u *corpus* međunarodnih konvencija i prava, ali uvijek ponovo kritički procjenjujući baš one elemente vlastitih teorija kojima je to uspjelo.

Kao što je ranije rečeno, pitanjima o pravednome ratu pristupali su ozbiljno već i predstavnici klasične grčke i rimske starine, no utemeljiteljem same teorije gotovo se jednoglasno smatra sv. Augustin, vjerojatno i najvažniji filozof kasne antike te sasvim sigurno jedna od temeljnih intelektualnih figura zapadnoga kršćanstva. Prije Augustina o teoriji pravednoga rata raspravljali su velikani poput Platona (427.–347. pr. Kr.)² i Cicerona (106.–43. pr. Kr.)³ U kršćanskoj tradiciji značajan je doprinos i izravan utjecaj na Augustina imao i njegov mentor sv. Ambrozije, ali niti on nije uspio ostaviti trajan filozofski utjecaj na tu temu. Usporedba koju jedan autor koristi kako bi ilustrirao Augustinovu važnost u

1 Moseley, A., Just War Theory, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/justwar/>, 2009., (pristupljeno 8. 5. 2013.).

2 Platon (2009), *Država*, Naklada Jurčić, Zagreb. Platon se pretežno dotiče pitanja pripreme rata, a kao moralni filozof govori o *vojnoj etici* i važnosti časti, hrabrosti i drugih vrlina u vojnika. Solidan pregled platoničkih korijena teorije pravednoga rata nudi: Syse, H. (2010), The Platonic Roots of Just War Doctrine. A Reading of Plato's Republic, *Diametros* 23(3), 104–123.

3 Cicero (1998), *The Republic. The Laws*, Oxford University Press. Ciceron je u ovome kontekstu važan jer je jasno postavio državu kao jedinu ustanovu s legitimnim autoritetom za pokretanje rata. Time je dao važan okvir kasnijoj Augustinovoj misli.

ovome slučaju govori kako je Augustin za teoriju pravednoga rata važan koliko Kolumbo za otkriće Novoga Svijeta. Iako je poznato da su Europljani dotakli američko tlo kojih tisuću godina prije Kolumbova vremena, njihovi poduhvati ostali su izolirani uspjesi lišeni pravoga povijesnog konteksta i značenja.⁴ Začetak je, dakle, teorije pravednoga rata kasnoantički i kršćanski.

Kao što je često slučaj kada je riječ o misli biskupa iz Hipona, teško je odrediti u čemu se točno sastojala njegova teorija. Kako je gotovo uvijek pisao o aktualnim temama dana, misao o pravednome ratu raštrkana je među njegovim brojnim spisima. Bitno je spomenuti Augustinovu motivaciju za pisanje o toj temi. Naime, jedno od elementarnih pitanja njegova vremena bilo je kako pomiriti rani kršćanski pacifizam s potrebama uzavreloga Rimskog Carstva koje je moralo ulagati značajne vojne napore u obranu svojega teritorija.⁵ Drugim riječima, postojala je temeljna potreba za pomirenjem kršćanske vjere i katkad realne potrebe za organiziranim oružanim sukobima. Upravo zbog toga i kasniji su se kršćanski autori bavili teorijom pravednoga rata. To dovodi i do razlikovanja između kršćanske i sekularne inačice ove teorije. Danas je sekularna inačica zastupljenija u literaturi, no i sekularni autori slažu se oko dvoga: Augustinova povijesnoga primata i važnosti kršćanske tradicije za inicijalni razvoj, ali i kasnije, za očuvanje te teorije kroz razdoblja sciencizma 19. stoljeća te logičkoga pozitivizma 20. stoljeća, u kojima su utilitaristički i pragmatistički pristupi etičkoj problematici smatrani jedinim znanstveno i filozofijski valjanim pristupima. Prema tvrdnji najvećega teoretičara pravednoga rata u suvremeno doba, Michaela Walzera, sve do Vijetnamskoga rata teorija pravednoga rata postojala je samo u teološkim školama i na nekolicini katoličkih sveučilišta.⁶ Teorija je pravednoga rata, stoga, bitno kršćanski proizvod. Važno je, međutim, spomenuti da se kršćanska i sekularna inačica teorije ne razlikuju u tolikoj mjeri. Katkad se služe drukčijim vokabularom — s jedne se strane spominje grešnost, a s druge moralna nedopustivost — no obje inačice svode se na jezgru od nekoliko bitnih pitanja. Dakako, teorije pojedinačnih autora razlikuju se s obzirom na odgovore koje nude.

Kao što je spomenuto, Augustin je o pravednome ratu razmišljao sporadično i prema potrebi izrasloj iz gorućih problema dana. Moguće je, međutim, iz njegovih spisa izolirati značajke opće teorije, a pitanja koja su ga posebno zanimala bila su:

a. O pravednome ulasku u rat (*Jus ad bellum*):

1. Što može poslužiti kao pravedan uzrok rata?
2. Kakve se namjere mogu smatrati ispravnima kada je riječ o ulasku u rat?
3. Koga se može smatrati kompetentnim autoritetom za proglašenje rata?

4 Vidi: Mattox, J. M. (2006), *Saint Augustine and the Theory of Just War*, Continuum, London — New York, str. 2.

5 Usp. Beard, M. (2012), Inexpressibility in Augustine's Just War Theory: Lessons for Modern Warfare, tekst predstavljen na: *Biennial Conference on Philosophy, Religion and Culture: The Expressible and the Inexpressible*. Catholic Institute of Sydney, NSW, 5–7 October, 2012.

6 Walzer, M. (2002), *The Triumph of Just War Theory and the Dangers of Success*, u: Walzer, M. (2004) *Arguing About War*, Yale University Press, New Haven & London, str. 6.

b. O pravednome vođenju rata (*Jus in bello*):

1. Kolika je mjera sile moralno dopustiva pri vođenju rata?
2. Koga je u ratu moralno dopustivo ubiti ili ozlijediti?
3. U kojoj su mjeri u ratu dozvoljene varke?

Ovim popisom pitanja Augustin je ponudio prvi značajniji nacrt za teoriju pravednoga rata. Suvremeni teoretičari pravednoga rata u mnogočemu se razilaze kad je riječ o odgovorima na njih, no sama pitanja još uvijek čine jezgru ove teorije. Između Augustina i Tome Akvinskoga nije se pojavljivao značajniji filozof koji bi ostavio trajan doprinos na ovome polju, što također svjedoči o autoritetu koji je Augustin predstavljao kada je riječ pravednome ratu. Nakon Akvinca najveći doprinos teoriji pravednoga rata daju predstavnici tzv. Škole iz Salamance, Francisco de Vitoria (1480.–1546.) i Franjo Suarez (1548.–1617.). Nažalost, njihovi pokušaji filozofiranja o pravednome ratu nisu naišli na značajan odaziv europskih intelektualaca toga vremena.⁷ Ubrzo nakon njih, u jeku Tridesetogodišnjega rata (1618.–1648.), izlazi djelo velikoga europskog pravni-ka Huga Grotiusa (1583.— 1645.) pod nazivom *De Iure Belli et Pacis*.⁸ U njemu Grotius izlaže uvjete pravednoga rata sa sekularnoga stanovišta te kao pravnik, teoretičar prava i otac današnjega međunarodnog prava predlaže integraciju moralnih uvjeta teorije pravednoga rata u međunarodno pravo ili, kako ga je on u začetku nazivao, pravo naroda (*ius gentium*). Sekularnu tradiciju nastavlja Immanuel Kant u svojem eseju *Prema vječnom miru*,⁹ a u suvremeno doba najveći obol dao je filozof bez čijega bi doprinosa teorija pravednoga rata još uvijek bila zanemarena kao u razdoblju kasnoga 19. i ranoga 20. stoljeća, Michael Walzer (1935.–) djelom *Pravedni i nepravedni ratovi*.¹⁰ Kao što je već navedeno, popularni oblik teorije pravednoga rata danas je onaj sekularni. Od kršćanske teorije pravednoga rata razlikuje se tek u nekoliko detalja i načinu na koji postavlja pitanja.

2. Suvremena teorija pravednoga rata

Suvremena teorija pravednoga rata u zapadnom je svijetu središnja teorija o moralnim uvjetima pokretanja i vođenja ratova. U ovome dijelu teksta nudi se pregled onih moralnih pravila koji se smatraju njezinim standardnim dijelom.

Teorija pravednoga rata često se spominje kao srednji put između krajnosti pacifizma, čiji predstavnici tvrde da nikad nije moralno dopustivo koristiti nasilje, i amoralnoga realizma, čiji predstavnici tvrde da je uporaba nasilja u svrhu

7 Draper, G. I. A. D. (1990), Grotius' Place in the Development of Legal Ideas About War, u: Bull, H. et. al. [ur.] *Hugo Grotius and International Relations*, Oxford University Press, str. 186.

8 Grotius, H. (2005), *The Rights of War and Peace*, Liberty Fund, Indianapolis.

9 Kant, A. (1795), Perpetual Peace: A Philosophical Sketch, u: Reiss, H. S. (1991) *Kant. Political Writings*, Cambridge University Press, str. 93 — 130.

10 Walzer, M. (1977 Š2006Ć) *Just and Unjust Wars* Š4 izd.Ć, Basic Books, New York.

ostvarivanja nacionalnih interesa jednostavno amoralna.¹¹ Pravila i načela teorije pravednoga rata tradicionalno se dijele u dva dijela, a u suvremeno doba govori se čak o trima dijelovima teorije pravednoga rata.¹² U prvome dijelu teorije, pod nazivom *jus ad bellum*, raspravlja se o uvjetima pravednoga ulaska u rat. U drugome dijelu teorije, *jus in bello*, govori se o pravilima i moralnim načelima koja upravljaju i ograničavaju uporabu sile. U trećem dijelu, *jus post bellum*, koji postaje dio teorije tek u drugoj polovici 20. stoljeća, govori se o uvjetima pravednoga okončanja ratnoga sukoba i uvjetima uspostave pravednoga mira.

Pravila i uvjeti *jus ad bellum* tradicionalno su upućeni državicima s obzirom na ulogu političkoga vrha u donošenju odluka o pokretanju rata. Upravo se državničke smatra odgovornima za ispunjavanje ili neispunjavanje moralnih uvjeta u ovome dijelu teorije.¹³ Pravila *jus in bello* odnose se na vojne zapovjednike i vojnike jer su oni zaduženi za formulaciju i provedbu strateških i taktičkih odluka tijekom rata. Pravila *jus post bellum* odnose se *late dictae* na sve aktere koji igraju relevantnu ulogu u tranziciji od rata prema miru, a to mogu biti državnički, vojnici, pojedinci uključeni u sukob, međunarodne organizacije itd., ali *stricta dictae* na političko vodstvo države pobjednice. S obzirom da je *jus post bellum* noviji dio doktrine, razvijen u 20. stoljeću, te se antički i srednjovjekovni autori njime nisu bavili, ovdje će biti prikazana samo prva dva dijela teorije.

Popis pravila u svim dijelovima teorije razlikuje se od autora do autora te je popis ponuden niže svojevrsna kompilacija nekolicine izvora.¹⁴

a) *Jus ad bellum*

1. *Pravedan uzrok*. Država može opravdano započeti rat ako i samo ako za to postoji pravedan uzrok. Među mogućim pravednim uzrocima često se spominju: samoobrana, obrana drugih od agresije, zaštita ljudskih prava, kažnjavanje teških prijestupa i nepravdi itd.

2. *Ispravna namjera*. Država može opravdano započeti rat ako i samo ako za to ima ispravne namjere. Prema ovome pravilu nije dovoljno da postoji pravedan uzrok, već država može započeti rat isključivo s ispravnom namjerom vezanom uz taj uzrok, a ne radi drugih, skrivenih motiva poput teritorijalne ekspanzije, krađe resursa, etničke mržnje i sl. U konačnici, jedina ispravna namjera u pravednome ratu može biti pravedan mir.

11 Fotion, N. (2000), Reactions to War: Pacifism, Realism and Just War Theory, In: Valls, A. Šur.Ć (2000) *Ethics in International Affairs. Theories and Cases*, Rowman and Littlefield Publishers Inc., Lanham MD, str. 21.

12 Točka prijepora mnogih teoretičara pravednoga rata je tzv. žteza o neovisnosti' (*independence thesis*) triju dijelova teorije. Samu tezu postavio je Michael Walzer (1977).

13 Orend, B. (2005), War, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/war/>, (pristupljeno 25. 2. 2013.)

14 Orend, B. (2005), War...; Fotion, N. (2000), Reactions to War..., str. 22–27; Moseley, A. (2009), Just War Theory...; Rhodes, B. (2009), *An Introduction to Military Ethics*, Greenwood Publishing Group, Santa Barbara, CA, str. 24–25. Od navedenih izvora najiscrpniji popis nudi kanadski filozof Brian Orend čiji tekst čini temelj popisa u ovome tekstu.

3. *Mjerodavan autoritet i javna objava*. Država može opravdano započeti rat ako i samo ako odluku o pokretanju rata donese mjerodavno i legitimno političko tijelo koje tu odluku javno objavljuje svojim građanima i neprijateljskoj državi.

4. *Posljednje sredstvo*. Država može opravdano započeti rat ako i samo ako je sve svoje vanjskopolitičke sporove pokušala riješiti svim mirnodopskim i diplomatskim metodama. Metode mogu, dakako, varirati od blagoga diplomatskog pritiska do opsežnoga sustava ekonomskih sankcija.

5. *Razumna nada u uspjeh*. Država može opravdano započeti rat ako i samo ako ima razumnu nadu da će ostvariti političke ciljeve radi kojih se rat započinje. Ako u ratu nije moguće pobijediti ili ako nije moguće ostvariti najvažnije političke ciljeve koji se njime žele postići, onda rat treba izbjeći.

6. *Proporcionalnost*. Država može opravdano započeti rat ako i samo ako su univerzalna dobra koja se ratom žele postići veća ili barem jednaka zlu koje će proizaći iz samoga sukoba. Ovaj uvjet uglavnom se odnosi na ljudske žrtve, ali se isto tako tiče ekonomskoga i kulturnoga razaranja.

b) Jus in bello

1. *Diskriminacija*. Država provodi pravedan rat ako i samo ako diskriminira između legitimnih vojnih meta i nedužnoga civilnog stanovništva. Civilni dio stanovništva neprijateljske države koji nije aktivno uključen u borbu smatra se moralno imunim od neposrednih i namjernih napada bilo koje vojske.

2. *Proporcionalnost*. Država provodi pravedan rat ako i samo ako je količina vojne sile koju koristi proporcionalna ciljevima koje želi postići. Ovim uvjetom pokušava se ograničiti uporaba sile, a posebno dobiva na važnosti i u razdoblju Hladnoga rata.

3. *Suglasnost s međunarodnim pravnim odredbama o zabrani oružja*. Država provodi pravedan rat ako i samo ako poštuje međunarodne pravne odredbe o zabrani oružja te se suspregne od korištenja kemijskoga i biološkoga oružja poput ubojitih plinova korištenih u Prvome svjetskom ratu. Nuklearno oružje nije formalno zabranjeno na jednak način, ali se njegovo korištenje smatra neopravdanim s obzirom da krši navedeno načelo proporcionalnosti. Također, uporaba nuklearnoga oružja onemogućuje poštivanje načela diskriminacije.

4. *Dobrohotno tretiranje ratnih zarobljenika*. Država provodi pravedan rat ako i samo ako dobrohotno tretira neprijateljske vojnike koji se predaju i postanu ratni zarobljenici. Takvi zarobljenici više ne predstavljaju prijetnju te ih se više ne promatra kao legitimne mete. U skladu s time, ne smije ih se izlagati gladi, smrti, mučenju, silovanju, medicinskim eksperimentima i sl.

5. *Suzdržavanje od korištenja sredstava mala in se*. Država provodi pravedan rat ako i samo ako se ne služi sredstvima poput genocida, etničkoga čišćenja, masovnih silovanja, oružja čini se učinci ne mogu kontrolirati ili predvidjeti i sl.

6. *Suzdržavanje od odmazde*. Država provodi pravedan rat ako i samo ako ne krši pravila teorije pravednoga rata zato što je to učinila neprijateljska strana.

Postoji snažan konsenzus oko toga da se neprijatelja ne može natjerati na slijedenje pravila pravednoga rata njihovim kršenjem, a sredstva poput odmazde samo služe eskalaciji nasilja i daljnje kršenja moralnih ograničenja.

Kao što je već navedeno, popisi pravila za ulazak i vođenje pravednoga rata raznoliki su, no raniji povijesni pregled, posebice kad je riječ o Augustinu, daje rudimentaran uvid u razvoj njihovih temeljnih elemenata. Isto tako, spomenuta razlika između starijih kršćanskih i mladih sekularnih inačica teorije vidljiva je u ovome popisu. Kad je riječ o teoriji pravednoga rata, i to u suvremenome kontekstu u kojem su mnogi svjetski i građanski sukobi temeljeni (i) na religijskim razlozima, strogo sekularni pristup lako se može pokazati nedostatnim. Zato je važno pogledati što o moralnim uvjetima rata kaže jedan od najvećih vjerskih naučitelja zapadne civilizacije, sv. Toma Akvinski.

3. *Teorija pravednoga rata sv. Tome Akvinskoga*

Sv. Augustin utjecao je na misao Tome Akvinskoga u mnogim različitim poljima, kao što je utjecao gotovo na sve filozofe i teologe zapadnoga kršćanstva. Kad je riječ o teoriji pravednoga rata, taj je utjecaj i više nego očit. Akvinski je općenito bio nevjerojatno intelektualno zaokružen mislilac, a kada je riječ o teoriji pravednoga rata, vlastiti pristup formirao je na Augustinovu tragu. Pri tome, dakako, nema govora o plagiranju. Jedno je od najpoznatijih Akvinčevih obilježja to što je bio izrazito metodičan autor te je vodio računa o izvorima koje je koristio i pripisivao im zasluge gdje god je to bilo moguće. Toma nije bio samo velik mislilac, već i paradigmatički akademski poštenjak. Stoga se elementi teorije pravednoga rata u Tome uvelike podudaraju s onima u Augustina. S druge strane, metoda s kojom ih izlaže, a često i argumenti kojima svoje stavove potkrjepljuje, prava su intelektualna inovacija. Sv. Toma obogatio je kršćansku (dominantno augustinovsku) misao o pravednome ratu aristotelovskom političkom teorijom. Konačno, Toma do sličnih odgovora dolazi postavljajući nešto drugačija pitanja od Augustina, što snažno upućuje na to da se do moralnih uvjeta teorije pravednoga rata može doći iz višestrukih polaznih stajališta, čak i kada je riječ o filozofima udaljenim nekoliko stoljeća.

Mišlju o pravednome ratu Toma se eksplicitno bavi u svojem remek-djelu *Summa Theologiae*, konkretno u *Pars Secunda Secundae* (S. th. II, 2, 40.), čime pokazuje da je njegova tematizacija moralnih uvjeta ratovanja dio šire moralne sheme koja se bavi kršćanskim pitanjem spasenja.¹⁵

Problematici pravednoga rata Toma pristupa kroz četiri pitanja:¹⁶

- a. Može li ikoji rat biti moralno dopušten?
- b. Smiju li se svećenici boriti u ratu?

15 Russell, F. H. (1975), *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge University Press, str. 259.

16 S. th. II, 2, 40. Prema: Akvinski T. (1990), *Država*, Globus, Zagreb, str. 219 — 226.

- c. Smije li se u ratu služiti varkama?
- d. Smije li se ratovati tijekom blagdana?

3.1. *Može li ikoji rat biti moralno dopušten?*

Na prvo pitanje Toma odgovara da rat može biti moralno dopušten ako su zadovoljena tri nužna uvjeta. Prvo, rat mora objaviti ispravan autoritet, a u Tominu slučaju to je vladar koji je ujedno i suveren. Svjestan novozavjetnoga pravila »[...] svi koji se mača hvataju od mača ginu« (Mt 26, 52), utječe se Augustinovu stavu da je uporaba mača moguća i opravdana za osobe s javnim autoritetom. Privatne osobe ne mogu objavljivati rat jer za svoje probleme s drugima mogu potražiti pravne lijekove u okvirima pravnoga sustava države u kojoj žive. Također, privatnim građanima ne pristoji sazivati mnoštvo, a to je nužan praktički preduvjet pokretanja rata. Privatni građani, dakle, žive u hijerarhijskim sustavima unutar kojih se nesuglasice mogu rješavati mirnim putem. S druge strane, suvereni međusobno postoje u »sustavu« anarhije te im nije moguće uvijek svoje nesuglasice riješiti mirnim putem što katkad nužno dovodi do rata. U današnjem kontekstu isto bi vrijedilo za suverene države, bez obzira na činjenicu da suverenitet više nije u rukama monarha, već čitavoga naroda. Prema Tomi, vladari su skrbnici zajedničkoga dobra države ili, modernim rječnikom, oni kojima je povjerena briga za nacionalne interese, i time imaju pravo braniti to zajedničko dobro od vanjskih neprijatelja. Kao što Toma govori u *odgovoru na 1. razlog*: »[...] ako je javna osoba, taj se mača ne laća nego ga upotrebljava jer mu ga je drugi povjerio.«¹⁷ Bitna razlika između suvremenoga poimanja nacionalnog interesa i Tomina poimanja zajedničkoga dobra je u aristotelovsko–tomističkome viđenju svrhe države, koje je u Aristotelovu slučaju postizanje blaženstva njezinih građana, dok Toma ide dalje i državi daje ulogu u spasiteljskome naumu. Cilj joj nije samo postići ovo svjetsko blaženstvo, već kanalizirati težnje i htijenja stanovništva u svrhu pojedinačkoga spasenja.

Drugo, rat mora imati pravedan uzrok. Toma insistira na tome da ispravan autoritet nije dovoljan te da monarsi ne mogu započinjati ratove na temelju svojih hirova. Pravedan uzrok značio bi da oni koji bivaju napadnuti ujedno zaslužuju biti napadnuti, zato što su počinili neko zlo koje se jedino ratom može ispraviti. Tipičan je primjer nepravedno oduzet teritorij. Ovaj pogled na pravedan uzrok prilično je legalistički. Naime, zato što nad suverenima ne postoji nikakav zemaljsko–pravni autoritet kojemu bi se radi problema mogli obratiti, u određenim situacijama naprosto prinuđeni posegnuti za oružjem. Ovdje je ponovljen argument koji se koristi i za prvi uvjet. Drugi je paradigmatički primjer pravednoga uzroka samoobrana. Naime, isto kao što pojedinac ima pravo braniti se i nasiljem kako bi spasio svoj život od nasrtaja napadača, tako i država ima pravo braniti se od pokušaja napada na njezin teritorij.

Treće, rat može biti dopušten jedino ako postoji ispravna namjera u njegovu pokretanju. Dakle, prva dva uvjeta, ispravan autoritet i pravedan uzrok, nisu do-

¹⁷ *Isto.*

voljni. Lako je zamisliti situaciju u kojoj tiranin, koji je također suveren bez obzira na svoje negativne moralne osobine, sam stvori situaciju u kojoj može uspostaviti pravedan uzrok kako bi prikrrio stvarne razloge, poput pohlepe i teritorijalnoga širenja, radi kojih želi pokrenuti rat. Iza autoriteta vladara i pravednoga uzroka mora, dakle, stajati želja i nakana »[...] ili dobro unaprijediti ili zlo izbjeći.«¹⁸ Na ovome mjestu Toma također citira i komentira Augustina govoreći:

*U pravih [Božjih] štovatelja čak su i ratovi u znaku mira, jer se ne vode radi pohlepe i okrutnosti, već u nastojanju za mirom, da se opake zauzda, a dobre pomogne. Može se dogoditi da je zakonita vlast onoga koji započinje rat i da je razlog pravedan, pa ipak da rat postane nepravedan zbog zle nakane.*¹⁹

3.2. *Smiju li se svećenici boriti u ratu?*

Kao u svakome *articulum*, Toma ovdje počinje s iznošenjem argumenata koji idu u prilog stavu suprotnomu od njegovu. Tako daje četiri argumenta u prilog stavu da se svećenici trebaju boriti u ratu. Prvo, ako je sam rat dopušten i pravedan, jer je u službi obrane siromaha i države od nepravednoga neprijatelja, pastiri naroda (svećenstvo) trebali bi sudjelovati u obrani. Na to Toma odgovara da na crkvenim dostojanstvenicima nije da se bore tjelesnim, već duhovnim sredstvima, tj. spasonosnim opomenama, pobožnim molitvama, a kada je to nužno, i odlukama o izopćenju. Drugo, Toma citira papinsku zapovijed čitavom narodu da brani rimsku obalu uslijed jedne najezde Saracena, a ta naredba može se shvatiti kao da uključuje i same biskupe. Međutim, Toma na to odgovara da svećenstvo zaista može sudjelovati u ratu, ali ne tako da se doista fizički bore. Na svećenicima je da se bore, kao i u prvom slučaju, duhovnim sredstvima poput ohrabrenja, pružanja odrješenja i drugih duhovnih utjeha. Treće, navodi argument da se čini posve istim ako netko odobrava neki čin ili ga sam vrši. Stoga, ukoliko svećenik odobrava neki pravedan rat, može u njemu slobodno i sudjelovati. Na to Toma odgovara da se pravedan rat svakako smije povesti, ali da se svećenicima ne brani izravno sudjelovanje u borbi jer bi ono bilo grešno, već zato što ne priliči njihovoj službi. Četvrto, Toma navodi argument prema kojem je svećenicima i biskupima dozvoljeno ratovati jer i ratovanje može biti pošteno i zaslužno, a poštene i zaslužne stvari dozvoljene su svima. Na to Toma odgovara da svećenicima ratovanje ostaje zabranjeno jer su im povjerena zaslužnija djela. Kao primjer navodi bračni čin, koji može biti hvalevrijedan, ali je za osudu u onih koji su položili zavjet čistoće jer oni imaju obvezu prema većem dobru.

Što se tiče formulacije vlastitoga stava o sudjelovanju svećenstva u ratu, Toma drži kako ratoborni poduhvati općenito nisu u skladu s dužnostima svećenika iz nekoliko razloga. Prvo, ratoborni poduhvati puni su nemira te sprječavaju svećenika u vršenju njegovih pravih dužnosti poput kontemplacije božanskih stvari, hvaljenja Boga te moljenja za svoju pastvu. Drugo, svi svećenici upućeni

18 *Isto.*

19 *Isto.*

su na službu pri oltaru, zbog čega ne bi trebali biti uključeni u prolijevanje krvi, već bi trebali biti spremni žrtvovati sebe za Krista.

Oba Tomina razloga temeljena su u istome argumentu. Naime, ukoliko neka aktivnost sprječava osobu u izvršenju njezinih uobičajenih dužnosti, takvu aktivnost trebalo bi izbjegavati. Toma se poziva na jednu specifičnu vrstu pacifizma koja se odnosi samo na osobe koje ne mogu biti uključene u nasilne aktivnosti iz nekog posebnoga razloga, poput pripadnosti svećenstvu.²⁰ To se može nazvati pacifizmom službe.

Iz Tominih riječi može se povući još jedan važan zaključak i za suvremenu misao o pravednome ratu. Naime, sudjelovanje u ratu i nasilju, tj. takozvanim ratobornim poduhvatima, nije ograničeno samo na izravno ubijanje. Svi oni koji se aktivno zalažu za ratove i sami su uključeni u njih. To vodi do zaključka da se pripadnici klera nikad ne bi trebali zalagati za bilo kakve ratoborne aktivnosti. U stvari, Akvinac jasno kaže kako se klerik treba kloniti ne samo rata, već i svih ratobornih poduhvata.²¹ Dobro je napomenuti da Tomin pacifizam zvanja ima važnu suvremenu inačicu, utemeljenu na istim argumentima. Kao što je Toma još u srednjem vijeku pisao da svećenici ne bi smjeli sudjelovati u ratnim poduhvatima, tako se danas vjeruje da bi se pripadnici određenih zvanja poput liječničkoga trebali uzdržavati od nasilja i liječiti jednakom vještinom i posvećenošću sve ratne stradalnike koji se nadu pred njima, s vlastite i neprijateljske strane.

3.3. *Smije li se u ratu služiti varkama?*

Treće Tomino pitanje odnosi se na uporabu taktičkih varkā u ratovanju. Još je Augustin tvrdio kako je potrebno čak i u ratu održati »dobru vjeru« među protivnicima te se držati dogovora i pravila ratovanja. U isto je vrijeme držao kako su taktičke varke dozvoljene. Međutim, Augustin u ovome slučaju nije iznio argument kojim bi opravdao razlikovanje prijevare i taktičke varke.²² Toma je svjestan ovoga problema kada u prvom argumentu protiv vlastitoga (i Augustinova) stajališta kaže »[...] čini se da varke, kao neka vrst prijevara, spadaju u nepravdu.«²³ Zaključno u tom argumentu stoji da se ne valja koristiti varkama ni u pravednim ratovima. U odgovoru na taj argument, Toma kaže da pojam »žarijevar« ili »žvarke« ima dvostruko značenje. Prvo, prevariti nekoga možemo izravnim laganjem ili kršenjem obećanja. Takva je prijevara uvijek nemoralna jer predstavlja raskid ratnih konvencija i uništava »dobru vjeru« između zaraćenih strana.²⁴ Drugo, varka može uključivati jednostavno neotkrivanje vlastitih strateških i taktičkih planova. Takva vrsta varke ni na koji način ne krši »dobru

20 Fiala, A. (2010), Pacifism, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <http://plato.stanford.edu/entries/pacifism/>, (pristupljeno 26. 12. 2012.)

21 S. th. II, 2, 40.

22 Mattox, J. M. (2011), Augustine's Political and Social Philosophy, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/aug-poso/>, (pristupljeno 12. 12. 2011.)

23 S. th. II, 2, 40.

24 *Isto*.

vjeru« između zaraćenih strana jer naprosto proizlazi iz vojne nužnosti. Stoga, zasjede i drugi oblici »prijevare« ne proturječe ispravnoj nakani. Ovu razliku nije teško pojasniti primjerom. Zamislimo da usred nekog rata general jedne vojske pozove na primirje i dogovori sastanak s neprijateljem kako bi se dogovorili uvjeti mira. Međutim, to učini samo kako bi napravio zasjedu vojnicima i delegatima protivničke strane. Ovo bi odgovaralo prvomu obliku prijevare te bi bilo očito nepravedno. U drugoj inačici, može se zamisliti situacija u kojoj vojnici s jedne strane nekako dođu do planova napada druge strane te svoje znanje upotrijebe kako bi napravili zasjedu i pobijedili protivnika. Takav oblik prijevare odgovarao bi drugomu obliku te ne bi u sebi sadržavao ništa nepravedno jer bi bio vođen vojnom nužnošću. Tako je Toma riješio nedoumicu u kojoj se Augustin našao 800 godina prije.

3.4. Smije li se ratovati tijekom blagdana?

Na svoje posljednje pitanje o ratu Toma odgovara da se smije ratovati dok god je riječ o obrani ljudskih života. U tom slučaju, dakako, samo strana koja se brani može reći da ratuje pravedno. U bitnome Toma ovdje proširuje uobičajeni argument kojim se tvrdi kako liječnici smiju obavljati svoju praksu bez obzira na blagdane, posebno kada je riječ o spašavanju ljudskih života. Međutim, onoga trenutka kada nestane neposredna opasnost, rat postaje zabranjen. Tomino pitanje ipak ne pokriva jedan element koji se može smatrati važnim u današnjem svijetu: je li zabranjeno ratovati kada je riječ o vjerskim blagdanima neprijatelja koji pripada drugoj vjeroispovijesti? Bi li jedna kršćanska ili sekularna država mogla napasti muslimansku zemlju na Bajram? Smije li jedna muslimanska država napasti Izrael u vrijeme Hanuke? U Tomino vrijeme ova pitanja nisu postojala, ali Tomino pitanje o ratovanju tijekom blagdana pruža uvid u pitanja koja danas treba postavljati. Toma svojim pitanjem u današnje vrijeme proširuje razumijevanje teorije pravednoga rata na način na koji to ne može nijedan sekularni autor. Primjerice, sekularni autor brinuti će se oko uspostave pravednoga uzroka za napad neke muslimanske države u kojoj vlada diktatura, no lako će previdjeti kako bi napadanje usred Ramazana prekršilo uvjete dobre vjere i pokazalo loše usmjerenu volju napadača, čak i prema narodu koji želi biti oslobođen diktature pod kojom živi.

Zaključak

Iako suvremena teorija pravednoga rata nije posebno aficirana kršćanskim motivima, svejednako se koristi vokabularom koji su stvarali kršćanski autori poput Augustina i Tome. Augustinov opći doprinos u ovom je slučaju veći, jer vokabular o kojem je riječ i pitanja koja teoretičari postavljaju dan–danas nisu u bitnome promijenjena od kasne antike. Međutim, čitanje Tominih paragrafa o pravednome ratu navodi na uvid o važnosti kršćanskoga pristupa ovoj teoriji i važnosti oživljavanja određenih pitanja kako bi suvremena teorija pravednoga

rata bila bolje prilagođena svijetu u kojem religija igra itekako važnu ulogu u ljudskim životima. To su posebice pitanje o ratovanju tijekom vjerskih blagdana te pitanje o sudjelovanju klera u ratnim aktivnostima. Sekularizirani Zapad stalno zaboravlja kako je ostatak svijeta danas ništa manje religiozan nego što je to bio prije nekoliko stotina godina. Uvidi koje kršćanska, a posebno Tomina inačica teorije pravednoga rata nudi, nezaobilazni su za razumijevanje drugih civilizacija i njihove misli o ratu, dakako *cum grano salis* i uzimajući u obzir razlike europskoga povijesnog misaonog prostora i onoga drugih civilizacija. Time Toma nudi i posredne uvide u to kako pristupati tim istim narodima u nesretnim slučajevima kada se s njima mora ratovati. Nudi mogućnost prosuđivanja o pojavama poput religijski motiviranoga terorizma unutar kojega fanatični zagovornici neke sljedbe smatraju kako je sve dozvoljeno u ime Božje, pa čak i ubijanje nevinih civila. Na taj način Toma pruža posve originalnu osudu suvremenoga terorizma. Oni, dakle, elementi teorije pravednoga rata koji se danas možda sekularnim autorima čine anakronima, ustvari su nezaobilazni elementi teorije koja želi biti mjerodavna u današnjem multikulturalnome i multireligijskome globaliziranom svijetu. U tom kontekstu Toma Akvinski nezaobilazan je autor, a važnije od toga, izrazito moderan autor.

St. Thomas Aquinas' Just War Theory

Stipe Buzar*

Summary

St. Thomas Aquinas' thought on just war is the theme of this paper. It begins with a brief outline of the historical development of the just war theory from its Christian roots in Antiquity, through the Middle Ages, to the Modern Age and contemporary secular versions. Furthermore, a survey of the principles of the modern just war theory is presented in order to clarify Aquinas' role in the development of his thought on just war. The final and most important section contains an analysis of his deliberation on just war with a special emphasis on the four articles in S. th. II, 2, 40. In conclusion, the author offers his own opinion on the relevance of Thomas' thought for the contemporary just war theory given the rising number of international and internal conflicts motivated by religion, especially in the Near East. In view of these conflicts, we may consider Aquinas to be as relevant today as he was in the 13th century.

Key words: St. Thomas Aquinas — just war, St. Augustine — just war, just cause, public authority, right intention

* Stipe Buzar, Ph.D., DIU LIBERTAS International University. Address: Trg. J. F. Kennedy 6b, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: sbuzar@gmail.com; sbuzar@libertas.hr